

אותם הנתונים תחת הבנין

"וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֶ-דַּנִּי לָמָּה הִרְעִיתָ לָעַם הַזֶּה לָמָּה זֶה שָׁלַחְתָּנִי: וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמּוֹךְ הִרַע לָעַם הַזֶּה וְהִצַּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמּוֹךְ" (שמות פרק ה פסוקים כב-כג, סוף הפרשה)¹

אבן עזרא שמות פרק ה פסוק כב

הנה שאלה: אחר שהשם הודיע למשה ואמר לו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך (שמות ג, יט) עד שיעשה כל האותות אשר צוהו, אם כן למה יתרעם משה לומר: למה זה שלחתי, והצל לא הצלת? התשובה: חשב משה כי מעת דברו אל פרעה יקל מעליהם עולם, והנה הוא הכביד העבודה עליהם.² וטעם "למה הרעותה" - הפך מה שאמרת "ראה ראיתי את עני עמי" (שמות ג, ז) "וארד להצילו מיד מצרים" (שם, ח), ולמה זה שלחתי להרע לישראל והנה לא מצאתי תשובה להשיב לשוטרים?³

שמות רבה פרשה ג סימן ט

"וואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך" - ראה הקב"ה מה עתיד פרעה הרשע לעשות ולהכביד העבודה על העם מעת שילך בשליחותו. וכדי שלא יטעה בדבר, הודיעו הקב"ה כך וכך עתיד פרעה לעשות בזמן שתלך בשליחותי, כדי שלא ישיח (יטיח) דברים כלפי מעלה. ואעפ"כ הטיח דברים כלפי מעלה ועליו נאמר (קהלת ז) כי העושה יהולל חכם.⁴

שמות רבה פרשה ו סימן ד

"וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם" - אמר לו הקב"ה למשה: חבל על דאבדין ולא משתכחין! הרבה פעמים נגלית על אברהם יצחק ויעקב בא-ל שדי ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך. ולא הרהרו אחר מדותי. אמרתי לאברהם: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" - בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא, עד שקנה בדמים מרובים, בד' מאות שקל כסף, ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק: "גור בארץ הזאת ... כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלו" - בקש מים לשתות ולא מצא, שנאמר: "ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים", ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב: "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה" - בקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר

¹ ככה, כל כך מהר "נשבר" משה? מיד אחרי הפגישה הראשונה עם פרעה? מה חשב, שהוצאת עם מצרים תהיה "בו ביום" שהקב"ה יעשה נס ושניים והכל ייפתר במטה של קסם? במטה שנהפך לנחש? הרי עצם היסוסו לקבל על עצמו את השליחות והספקנות באמונתם של בני ישראל בו, מעידים שהוא הבין שהמשימה איננה קלה! זאת ועוד, הקב"ה אמר לו מראש שהשליחות לא תהיה קלה: "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא יציל את מצרים" (שמות ג, יט-כ). זאת ועוד, אפשר לומר שעל מנת כן קבל משה על עצמו את השליחות. אשר אעשה בקרבן ואחרי כן ישלח אתכם" (שמות ג, יט-כ). זאת ועוד, אפשר לומר שעל מנת כן קבל משה על עצמו את השליחות. אלה התנאים. ראה שמות רבה ז ג: "אמר להם הקב"ה: בני סרבנים הם, רגזנים הם, טרחנים הם. על מנת כן תהיו מקבלים עליכם, שיהיו מקללים אתכם, שיהיו מסקלים אתכם באבנים". ומה עם פרעה? הוא צריך מיד, בקריאה הראשונה לשלח את בני ישראל? הוא לא יכול קצת להתרגז ולקלל או לפחות להכביד את עולו? האם אין כאן מעין חזרה של משה לסירובו הבסיסי לצאת לשליחות?

² והרמב"ן אומר: "ולפי דעתי שחשב משה רבינו כי יאמר ה' שלא ישמע אליהם פרעה להוציאם מיד במצותו, ולא באות ומופת, עד שיעשה בו נפלאותיו הרבות, אבל חשב כי יביאם עליו תכופות זו אחר זו בימים מעטים. וכשאמר לא ידעתי את ה', יצוה לעשות מיד לפניו אות התנין, והוא לא ישמע, ויכה אותו בו ביום בדם ואח"כ בכל המכות. וכשראה שעמדו שלשה ימים והוא יריע להם בכל יום, וה' לא כהה בו, ולא נתגלה למשה להודיעו מה יעשה, אז חשב משה כי ארוכה היא". ארוכה הדרך לחירות, אומר הרמב"ן, ומשה חשב שהתהליך יהיה קצר ופשוט, בריכוז גבוה של אותות ומופתים ועל"פ, שהמצב לא יהיה יותר גרוע.

³ תקופה לא קלה למנהיג חדש, אין מאה ימים של חסד, דעת הקהל הפנימית דורשת מענה מיידי. ולא סתם "דעת קהל", אלא אופוזיציה קנטרנית בדמות דתן ואבירם, יריבו של משה לאורך כל הדרך. ראה רש"י קהלת פרק ז פסוק ז (בעקבות שמות רבה ו ב בפרשתנו): "דתן ואבירם קנתרו את משה לומר (שמות ה) ירא ה' עליכם וישפוט, וערבבוהו ואבדו את לבו וגרמו לו שהקפיד כנגד הקב"ה ואמר (שמות ה) והצל לא הצלת". בקיצור, משה המנהיג הצעיר לא עומד בלחץ הראשוני. המצב לא רק שלא משתפר באופן מיידי, אלא אף מורע ולמשה אין מענה אלא לפנות חזרה למי ששלח אותו ולהפנות אליו את כל הטענות. ואין לנו אלא להביע אמתיה למנהיג בתחילת דרכו (שלא רצה את השליחות) ולסלוח לו.

⁴ מדרש זה הוא אולי החריף מכולם ולא "עושה שום הנחות" למשה. הייתה כאן תחת דברים כלפי מעלה, שגם אם הייתה לשם שמים, לא כמו דור המבול ודור הפלגה, עדיין היא תחת דברים. ודא עקא, שממנה למדו גם חנה ואליהו ואחרים שאמרו דברים קשים כלפי שמיא (ראה ברכות לא ע"ב). מדרש זה שייך גם לקבוצה רחבה של מדרשים על הפסוק בקהלת ז: "כי העשק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה". ואם נזכה, נדון בפסוק זה בשבת חול המועד סוכות.

מדותי. ולא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה. ואתה, תחילת שליחותי שאלת: מה שמך, ולבסוף אמרת: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה".⁵

שמות רבה פרשה ה סימן כב (סוף הפרשה)

בנוהג שבעולם, בשר ודם האומר לחברו: למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו! ומשה אמר לפני הקב"ה: "למה הרעותה לעם הזה?" אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו - מדת הדין הייתה. ומעשה דור הפלגה ושל סדומיים היאך נדונו - ומדת הדין הייתה. העם הזה, מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: "במה אדע כי אירשנה" ואמרת לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך",⁶ אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורו!⁷ ואם תאמר מה איכפת לי? אם כן "למה זה שלחתיני".⁸

"ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת". אמר ר' פנחס הכהן בן חמא: אמר לפניו: שמך הגדול גיבור ונורא הוא וכל העולם כולו מתייראין ממנו, ופרעה הרשע שמע שמעך והזיד?⁹ מהו: "והצל לא הצלת?" ר' ישמעאל אומר: והצל לא הצלת ודאי. ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין!¹⁰ באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר לא פגעה בו מדת הדין.¹¹ "ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה" - במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות של שלשים ואחד מלכים שיעשה בהן נקמה היושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ.¹²

⁵ לא נאמר דברים כה קשים כנגד משה, כפי המדרש הקודם, ואולי גם נסלח לשגיאותיו בתחילת דרכו כמו אבן עזרא ורמב"ן לעיל, אך עדיין, איננו יכולים שלא להשוות את משה של ספר שמות, עם אבות האומה של ספר בראשית. בדור הקודם, שם, בדורות הקודמים, היו אנשים גדולים! מדרש זה בנוי, כמובן, על פשט הפסוקים והקריאה הרצופה של סוף פרשת שמות עם תחילת פרשת וארא הסמוכה. ובנושא הכללי של השוואת משה עם האבות דנו בהרחבה שם בדברינו [בין משה לאבות](#).

⁶ בראשית פרק טו - ברית בין הבתרים. עפ"י מסורת רחבה של פירושים ומדרשים, אברהם חטא בחוסר אמנה, כאשר בקש אות לקיום ההבטחה ואמר: "במה אדע כי אירשנה", אחרי שקבל מהקב"ה את הבטחת הארץ והזרע. ויש שלא מסכימים עם דעה זו. וכבר הארכנו בנושא זה בדברינו [במה אדע כי אירשנה](#) בפרשת לך לך. משה (של המדרש) כאילו אומר: אינני נכנס כעת בכל הענין של ברית בין הבתרים ובמעשה אבות (ובכל המדרשים והפירושים). מה שהיה בספר בראשית, היה. אנחנו כעת בספר שמות, בדור שלי.

⁷ הפרט אינו מחויב לחשבונות של מהלכים היסטוריים גלובליים, כגון ברית בין הבתרים, בודאי לא על חשבון סבל היחיד. בכך אולי כבר קדם יעקב למשה וכבר בספר בראשית אנו רואים "התנגדות" לגורל ברית בין הבתרים וגזירת שעבוד מצרים. ראה מדרש תנחומא (בובר) בפרשת "וישב יעקב ... בארץ כנען" על הפסוק "ויסוף הורד מצרימה". אומר שם המדרש: "לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך. וישב לו בארץ כנען". אבל בפועל יעקב הוא שירד למצרים ואילו משה הוא שצריך להוציא את העם משם. עצמותיו של יעקב נחות בשלום במערת המכפלה בארץ ישראל ואילו עצמותיהם של בני ישראל הוא יעקב, נושאות במשא השעבוד שאין לו קץ. המילים "דורו של יעקב" מקבלות כאן משמעות מיוחדת. הם שירדו למצרים!

⁸ כאן ההבדל הגדול בין משה ואברהם, בין ספר בראשית לספר שמות. בין זעקת אברהם על סדום ובין זעקת משה על שעבוד מצרים. אברהם עומד וקובל על תכנית ה' להשמיד את אנשי סדום מנקודת מבט של "אב המון גויים", משה מדבר על סבל נוכחי של "דורו" מנקודת מבט של כמנהיג של עם שנשלח למשימה ברורה ויש עליו אחריות ישירה. ולא עוד, אלא שהוא רואה בשליחותו רק מרעה את המצב. ראה מדרש שכל טוב (בובר) שמות פרק ה: "ויאמר אדני למה הרעות לעם הזה. שבשביל משלחתך הכבידו עבודתם: אל העם הזה. למה זה שלחתיני".

⁹ ובשמות רבה שנאן הנוסח הוא: "שמך חיים הוא לכל באי עולם ושמך הרע לעם הזה?" לא שם הכוח כלפי פרעה אלא שם החיות כלפי ישראל. נראה שכאן מוצנע מוטיב מרכזי אחר, המוטיב של חילול השם (או ה') שמשה משתמש בו, כידוע, הרבה בהמשך דרכו כמנהיג, בפרט בחטא העגל. ראה דברינו [חילול השם במקרא](#) בפרשת אמור.

¹⁰ ובמדרשים אחרים הנוסח הוא: בתוך הבנין או בתוך הדימוס (לשון תנחומא). ראה מדרש זוטא - קהלת (בובר) פרשה ז: "מלמד שהיו המצריים נותנים אותם בתוך הבנין ובונים עליהם". ראה גם סנהדרין קיא ע"א: "תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד, ואמר לי: בא וראך מה עשו אבותי לאבותיך: מהם טבעו ביים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין". המוטיב השני בדברי משה, עפ"י המדרש, הוא הסבל האנושי. משה דורש הצלה עוד לפני הגאולה. הגאולה וודאי שתבוא כפי שהבטחת, אבל מה עם הסבל שבדרך? "חביבים עליך יסורים? - לא הם ולא שכרם" (ברכות ה' ע"ב, שהש"ר ב' לה').

¹¹ המוטיב השלישי ואולי המרכזי שאנו מזהים במדרש כפול זה, הוא הזדהות המנהיג עם דורו עד כדי עימות, כביכול, עם הקב"ה. מתחילה מסרב משה לשליחות, אך משקבל אותה על עצמו הוא הולך איתה עד הסוף. "למה זה שלחתיני" במובן של: מרגע ששלחת אותי, כביכול כבר אינני שולוחך כלפי העם, אלא בה במידה, אם לא יותר, שליח העם כלפיך. לא שליח ה', אלא שליח ציבור. ראה גם שמות רבה פרשה ב' סימן ו' בסיפור הסנה: "וירא ה' כי סר לראות" - אמר ר' יצחק: מהו "כי סר לראות"? אמר הקב"ה: סר וזעף הוא לראות בצערם של ישראל במצרים. לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהם".

¹² "מידת הדין" כאן אולי איננה במובן הרגיל של עונש על מעשה רע, אלא מידת השורה הנכונה, מידת המסקנא ההכרחית והיחידה ממעשה מנהיג שמזדהה עם עמו, עם הציבור שהוא נשלח אליו כדי שיהיה שליחו, עד כדי עימות כביכול עם ריבונו של עולם, מי ששלח אותו לכתחילה. כך נראה שעולה גם מהמדרש הסמוך.

שמות רבה פרשה כז, סימן ט

"וישמע יתרו" - זהו שכתוב "בני אם ערבת לרעך, תקעת לזר כפך... נלכדת באמרי פוך..." (משלי ו א-ג) - אמר רבי נחמיה: נאמרה על החברים. כל הימים שאדם חבר¹³ לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית,¹⁴ לא יאמר: "לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור". אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר ביא (עושה עוול) על חברו או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו. ורוח הקדש צווחת: "בני אם ערבת לרעך" - אתה ערב עליו. "תקעת לזר כפך" - אמר לו הקב"ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה או ניצוח או נוצח. אמר לו הקב"ה: אני ואתה עומדים בזירה או ניצחת או ניצחתי.¹⁵

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ו

ר' עקיבא אומר: אמר הקב"ה למשה: בשבועה, בגזירה, באמירה נשבעתי שלא תכנס לארץ ישראל. וכן הוא אומר: "לכן לא תביאו את הקהל הזה" ואין לכן אלא שבועה... וכל הכעס זה למה? בשביל שאמר "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה".¹⁶ אמר ר' אליעזר המודעי: חלילה לאותו צדיק שיאמר כלשון הזה, אלא כך אמר לפניו: ריבון העולמים, לא מי שגואל הוא מציל הוא? ריבון העולמים, יודע אני שאתה עתיד להוציא את בניך ממצרים, שמא על יד אחר אתה עתיד להוציאם ואני לא זכיתי שיצאו על ידי.¹⁷

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה מסכת סנהדרין דף קיא עמוד א, מדרש שאולי מסכם הכל ביחד ואולי לא: "תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד, ואמר לי: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך: מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין. ועל דבר זה נענש משה רבינו, שנאמר: ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה. אמר לו הקב"ה: חבל על דאבדין ולא משתכחין! הרי כמה פעמים נגלית על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הרהרו על מדותי, ולא אמרו לי מה שמך. אמרתי לאברהם: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, בקש מקום לקבור את שרה - ולא מצא, עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, ולא הרהר על מדותי. אמרתי ליצחק: גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, בקשו עבדיו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה, שנאמר: ויריבו רעי גרר עם רעי יצחק לאמר לנו המים - ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב: הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה, ביקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה - ולא הרהר אחר מדותי. ולא אמרו לי מה שמך. ואתה אמרת לי מה שמך בתחלה,

¹³ חבר הוא מי שמקפיד ומדקדק במצוות כמו דיני טומאה וטהרה ומצוות התלויות בארץ. "חבר אינו הולך לבית הקברות ואינו מגדל בהמה דקה ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ ואינו עושה טהרות אצל עם הארץ ואוכל חולין בטהרה" (אבות דר' נתן נוסח א' פרק מא'). "חזקה על חבר שאינו מוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו" וגם "חבר אינו צריך התראה". ולעניינו כאן הכוונה לתלמיד חכם שיושב ועוסק בתורה ואינו נושא באחריות ציבורית. ובתלמוד מופיע גם הרבה התואר "תלמיד חבר".

¹⁴ גלימה מיוחדת (טוגה) המסמלת בעל משרה. ראה אבן שושן. וכאן הוא כנראה המקור. ובמקרא: "שמלה לכה קצין תהיה לנו" (ישעיה ג ו)

¹⁵ מדרש זה, שאנו אוהבים לצטט, מציג בצורה חדה וברורה את העימות של המנהיג עם הקב"ה. אין כאן פשרות ואין דרך ביניים: או ניצחת או ניצחתי. "אני ואתה עומדים בזירה". משה לא רצה להיכנס לזירה. לא בכדי הוא מהסס כל כך לקבל על עצמו את השליחות. גם אם לא קרא את המדרש הזה, הוא יודע היטב מה צפוי למנהיג. אולי משנות גידולו בבית פרעה משם ברח ונס על נפשו. ועכשיו לחזור לגוב האריות הכפול: גם של בני ישראל שיש בהם הרבה דתן ואבירים וגם של פרעה ועוצמת מצרים שהוא מכיר היטב? לא, תודה, אומר משה. אבל משעה שלקח על עצמו את השליחות, משעה שנכנס לזירה, הוא עומד ומטיח דברים כלפי שמיא ואינו מהסס. שהרי אך ורק בשביל עם ישראל הוא עושה זאת. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אני ואתה עומדים בזירה](#) בפרשת יתרו. ומעניין מאד מיקומו של מדרש זה, בפרשת יתרו דווקא.

¹⁶ חזרנו למדרש על ספר שמות (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי), אך עם הצצה על סוף דרכו של משה כמנהיג וניסיונו הנואש לחזור להיות אדם מן השורה ולהיכנס לארץ ישראל כ"אדם פרטי". ר' עקיבא כאן אינו בהכרח סותר את ר' עקיבא שבמדרש שמות רבה בו פתחנו. ודאי שדבריו של משה היו קשים, אבל "בשביל ישראל הוא אומר", "לעם הזה שהוא בדור". העונש של אי כניסה לארץ ישראל אינו "מדת הדין" במובן הרגיל, אלא, כפי שכבר אמרנו, "דין" בלתי נמנע הנובע מעצם ההזדהות של המנהיג עם דורו. ראה במדבר רבה פרשה יט' יג': "אמר לו הקב"ה למשה: באיזה פנים אתה מבקש לנס לארץ? משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן. בקש הרועה לנס לפלטרין של מלך. אמר לו המלך: עכשיו יאמרו הבריות שאתה השבית הצאן! אף כאן אמר לו הקב"ה למשה: שבחך הוא שהוצאת ששים ריבוא וקברתם במדבר ואתה מכניס דור אחר?" הזדהות מנהיג עם דורו עד הסוף.

¹⁷ ר' אליעזר (אלעזר?) המודעי משלים את ר' עקיבא וחוזר למוטיב הסבל שלעיל אבל מוביל אותו הלאה דרך האבחנה הדקה בין גאולה להצלה. משה רוצה להיות לא רק המציל מהסבל, אלא גם הגואל, והמוציא את העם מעבדות לחירות משעבוד מצרים לחיים פיסיים ורוחניים חדשים. להיות לעם. משה חושש שהוא יהיה רק המציל ולא הגואל. מרגע שלקח על עצמו את השליחות, הוא רוצה ללכת איתה עד הסוף. לזכות להוציא את בני ישראל להיות לעם, לא רק להקל מעליהם את הסבל. "למה זה שלחתני" - אומר משה לקב"ה: רק להציל או גם לגאול? אבחנה זו מחדדת את המשמעות של ארבע לשונות הגאולה לשתי קבוצות שונות אך צמודות: והוצאתי-והצלתי מול וגאלתי-ולקחתי (ואולי גם את סדר ליל הפסח). ראה גם אבן עזרא ורמב"ן כאן "ואין הצלה רק יציאתם מן הגלות".

ועכשיו אתה אומר לי: והצל לא הצלת את עמך. עתה תראה אשר אעשה לפרעה - במלחמת פרעה אתה רואה, ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים".